

МИЛЕНКО ПАЈИЋ

ЈЕДАН ДАН ДОБРИВОЈА ПОП-ТАСИЋА

ПИСМА. А онда су почела да стижу та страшна ујакова писма. Нису то ни била права писма, него дописнице, без датума, места одакле су упућене, без поштанског печата. На њима је, лепо, читко, краснописом био исписан увек исти текст: „*Ја сам народни нејријашељ.*” Није то био ујаков рукопис. Познали би га сигурно. Он је имао леп, исписан рукопис и увек је писао ћирилицом. Неко је, негде, уместо ујака писао те поштанске карте. Стизале су, у правилним размацима од три недеље, на дедину адресу: *Димитрије Коневих, Краља Владимира – раднички њавиљони, Београд.* У првих шест писама ова реченица била је исписана педесет и један пут. У потпису стајало је: Добривоје Поп-Тасић, студент. Деда је чупао косу, деда је гласно нарицао. Деда је ридео: „*Какав народни нејријашељ?! Ошкуд син Солунца може биши народни нејријашељ?!*”... После шестог писма уследила је серија од десет истоветних писама, с тим што је на сваком реч *нејријашељ* била исписана црвеном бојом. Деду су ове штуре карте излуђивале. Падао је у ватру, викао, псовао. Одлазио је у разне установе да тражи ујака. И да се жали. Где год су пристали да га саслушају деда је плакао, ридео и понављао: „*Какав народни нејријашељ, молим вас?! Па ја њознајем своје деше! Он је мој син Добривоје. Тај ни мрава не би згазио. Како може биши некакав народни нејријашељ. Па, ја бих њо први дознао, ја бих га за њо казнио! Али, њо је неможуће, њо је нека жрешка, забуна. Велика жрешка, жрозна забуна!*”... Деда је решио да гура до Маршала-та, ако затреба. Обишао је све станице народне милиције. Ништа. Обишао је све затворе и болнице. Ништа није нашао. Терао је даље. Упао је у Народну скупштину, а затим и у Министарство унутрашњих послова. У Београду је било много републичких и

савезних установа. Деда је гурао даље, терао по своме, тражио правду за сина Добривоја... Дописнице од седамнаесте до двадесет и осме имале су реч *НЕПРИЈАТЕЉ* исписану великим словима и црвеном бојом... Деда је прескочио Ђиласа, Кардеља и Ранковића (овај је био у највећој снази, управо се вратио из Краљева, града који је променио име, из захвалности узео његово и постао *РАНКОВИЋЕВО*) и допузио до Пенезића Крцуна. Поређао је све до тада приспеле карте по радном столу човека тада вероватно Трећег или Четвртог у држави; увек у првом ешалону власти, одмах иза Тита, уз Титове скуте. Крцун је гледао дедин пасијанс. Муљао је лед у чаши вискија. Добро је познавао дедину збирку поштанских карти које никада нису виделе пошту. Коцке су се нагло топиле. Деда је стигао на циљ, а да то није ни слутио. Крцунова рука била је врела и нервирало га је да пије виски кад се смлаци. Карте су исписиване у његовом министарству и слате по његовој наредби. „Ево, њо̀ледајџе, молим вас!“ – богорадио је деда. – „Ово *џиџо њиџе* овде нема никаквог смисла. Какав *НАРОДНИ НЕПРИЈАТЕЉ*?! Па, мој син Добривоје је *џрави добричина*...” „Слушај, чича!“ – прозбори Крцун дрхтавим гласом, љут као рис. – „Скупљај ово ђубре и носи се одавде! Да те моје очи више никада не виде!... А то што пише на картама тачно је сто посто. То сам ја наручио да се испише, јер он нема времена. Мора да туца камен на Голом отоку... А тамо има много камена. И док сав камен не истуца неће ти доћи кући. Јеси ли чуо?! Јел ти јасно?!”... Последња, двадесет и девета дописница била је исписана у целини великим словима, а реч *НЕПРИЈАТЕЉ* била је црвена. Разгледајући текст под лупом, неко је случајно открио скривену поруку, која је била исписана ситним словима убаченим међу слова црних речи:

д-о-б-р-о с-а-м н-е бр-и-н-и
 д-о-бр-о с-а-м н-е бр-и-н-и
 д-о-бр-о с-а-м

Ко је био тајанствени шифрант, никада нисмо сазнали. Да ли је можда „поруку” убацио лукави Крцун или неко други, више није ни важно. Ујак је одробијао своју претерану казну, ни дана мање него што му је одрезано. Три и по године. Или: 42 месеца. Или: 182 недеље. Или: 1.278 дана.... Или: ... сати. Или: ... минута. Или: ... секунди. Или: цео један живот који се не може надокнадити, не може заборавити нити зацелити...

БАРАКА 16. Ујак никада није прекршио ту грозну, голооточку заклетву: Никада не говори о Голом! Као да га ћутање може поништити. Толико савршено ћутање не постоји. Не помињеш неку ствар која ти се не свиђа, све док она не нестане, све док се

не раствори у простору и у времену, нагрижена упорношћу и снагом игнорисања. То може само у дечијој игри. Тако нешто догађа се у нечијој младалачкој машти. У првој љубави... Дошли су на факултет и одвели ујака. Није било сведока. Нико ништа није видео, нико ништа није чуо. Ујак је учио са својим најбољим другом. Често би се задржао тако дуго да је на крају остајао да ноћи код њега. Можда је било и симпатије између ујака и сестре најбољег друга? После учења дуго су причали пре но што би заспали. Деда је помислио да ујак опет учи са колегама и није се забринуо што га ујутру није било у кревету. Није стигао ни у подне, ни увече. Није дошао ни следећег јутра. Деда је отишао кући код најбољег ујаковог друга и колеге. Где је Добривоје? Две ноћи није спавао код куће?!... Они нису ништа знали о ујаку. Био је на факултету, требало је да дође да уче заједно. Али није дошао. То је било све... Ујак је нестао, као да је пропао у земљу. Сад је био ту, а следећег момента већ га није било. Потонуо, растворио се у ваздуху. Још се осећао мирис његовог зноја, арома страха, а он је већ био одведен. И путовао је у непознато, сасвим невин. Приближавао се Страшном Месту о коме се само шапутало, а нико заиста није знао ништа одређено... Ујак је био одговоран и лепо васпитан. Волео је своје ближње и био вољен и поштован. Да је икако могао, ујак би се јавио, оставио неки траг, послао поруку, цедуљу. Да је било могуће ујак би написао писмо кући, деди или сестри, и објаснио шта се догађа и где се налази. У себи, у мислима писао је много писама оцу, сестрама, брату Душку, будућем Краљу Вождовца. Да их је написао и послао, каква би то писма била? Ујак се определио за технику, али је био изузетно начитан. На једном летовању завирио сам у његову библиотеку. На обали Дрине у Витковићима дохватио сам, прилично похабане томове, остатке ујакове приручне књижнице. Волео је Французе (Балзак, Зола, Мопасан), Немце (Гете, Цвајг, Ман), Русе (Гогоља, Пастернака, Замјатина), Енглезе (Шекспира, Стерна, Елиота), Американце (Перл Бак, Фокнера, Хемингвеја). Добро је познавао класичну светску литературу. Поезију, мање. Да је било дозвољено, ујак би нам писао нежна писма. На Голом заточеници нису имали права да пишу, нити да добијају писма. Нису имали права на пакете. Нису имали никаква (људска) права. Осим да цинкаре сапатнике и да смишљају своја нова, никад непочињена, злодела. Имали су право да сами проширују списак својих прекршаја, да допуњују сопствену оптужбу и да учвршћују неубедљиву кривицу... Нисам могао да замислим ујака на Голом отоку. Нисам успевао да у том смеру покренем своју, иначе податну и разиграну машту. Зар је и он био један безлични, анонимни паћеник у гомили изгладнелих

одрпанаца?! Зар је и он боравио у једној од оних барака, макар била и Број 16? Зар је лежао на даскама у оним грозним боксовима за спавање?! Боксови за спавање у свим логорима били су веома слични. Градитељи концлагера проналазили су иста решења. Набити осуђенике као сардине у лименим конзервама, једног до другог, тако да заузимају што мање места. Једна од тих ошишаних уснулих глава је ујакова. Где је она његова памет, сјајна интелигенција? Где су очи које гледају са разумевањем? Шта му је падало на памет, чега се сећао? Шта је желео? За чим је жалио? Чега је био жељан?... Ујак није оставио никаквог трага о свом страдању на Голом. Те тако не знамо када је тачно и са којом групом стигао у Жицу? Да ли је и колико повређен када је трчао кроз први шпалир приликом искрвцавања и „дочека” на Голом? О свему томе не знамо ништа, али с обзиром на то да је велика већина логораша лоше прошла на Голом, многи су умрли или били убијени у Жици, онда ни ујак, и у најбољем случају, да су му бар неке околности ишле наруку, није могао проћи боље... При доласку у Велику драгу и при одласку са Голог, ујак је посматрао море са палубе брода „Пунто”: *Море је право пролећно, као муњинкаво масишло, и лаки јуџо прави на њему беле пенушаве бразде. Већар није јак и (да нисмо у водама Голог ојока и да не гледамо на Лоџор звани „Велика жица”) моћло би бићи сасвим пријатно. На палуби је велика зужва, али осећам се као да седим сам. Нико се одласку на слободу не радује. Сви су пописали обавезу о доушничкој сарадњи. Сви су присилно прекинули односе са породицом, са људима и са собом. Нико не зна шта га на којну очекује... Ово што је написао Драгослав Михаиловић могао је комотно да потпише и мој ујак... Брод обилази око острва и сада се градилиште-мучилиште види с мора и показује у свим бесмисленим детаљима... Први пут све посмајрам са стране. Лоџораци-каменоломци раде у нама добро познатом паничном узбуђењу. Ни на једном месту се ни за тренућак не стоји. Покрећу су одсечни, крајки, брзи, као дрвени. Сви јуришнички ирче у исто време на разне стране. Као у некој немој, немущој јозоришној представи, увек изнова се јуриша. Ако за трен дође до каквог зачуђеног засијања и осврћања, одмах пошом ирчање постоје још бесомучније. Два-три минућа брод се вуче крај пог невероватног приказања. Чују се само шумни удари пролећног већра и осирвска сцена осјаје за нама пошито нема... Тако би писао мој ујак, донекле слично као Драгослав Михаиловић. А и он вели да је бар двадесет година, а можда и читавих четврт века, одбијао да се прихвати овакве теме. За њу је потребан један тип попут Достоевског из *Зайиса из мривог дома*, а ни он, можда, не би умео*

(потребна је за ово другачија снага, другачија реченица) да се избори са темом Голог. Плашим се да би Голи својим ужасом превазишао „моћи болесног ума Феђе Михаиловича”. Од млађих писаца о Голом најбоље је писао Јовица Аћин. Он је проучио све што је икада написано о конц-лагерима. Најлепше године посветио је монструозној науци 20. века – логорологији. Враћао је и вратио свој морални дуг. Врхунац његовог ангажовања је прича о појави летећих тањира изнад Голог. Строј логораша на јутарњој прозивци надлеће ескадрила НЛЮ. Лете са запада на исток, из правца Италије преко Јадрана, а онда се нагло дижу увис и нестају из масива Велебита. Командант Велике жице наређује да се у Књигу заповести ова појава не уписује, да се игнорише, као да се ништа није десило. Неколико логораша јавило се у амбуланту са опекотинама на глави и на раменима. Опрљео их је млаз врелог гаса који је остајао иза тањира. Издате су им тубе вазелина да се мажу по ћелاما и да ћуте. Да држе језик за зубима ...

Спасоје Петрушић знао је много о Голом, иако је ипак рећи све. Неће ништа остати заборављено, тешио се домаћи (не руски) Михаиловић и закључивао: Постоји човек који ће то записати и оставити за будућност. У zgodном моменту отворено бих рекао Спасоју: То би неко ко о Голом много зна требало да записује. Не би смело да се преписује забораву... Он би одговорио: Ех, где то неписмени адвокати умеју. То би морао да уради неко од писаца голооточана... Када је Спасоје Петрушић изненада умро, запитао сам његову жену: Да ли је оставио за собом неке забелешке? Није. Ништа о логорима? Не. Ништа, ни о Голом? Ништа. Говорио је да ће једног дана почети да записује. Али није стигао... Драгославу Михаиловићу су књиге о Голом отоку однеле дванаест година живота, али ни од њега нисмо добили уметничко дело, роман о Голом. Он је сачувао и објавио грађу и као да је казао: Ова тема и мене превазилази. Не могу јој ништа. Па, ето, нека проба неко други, кад се роди, кад се спреми. Оштравајућа околност још је и та што се кад-тад морају изрећи и свакакве шетке истине о појединим људима, каикад и блиским, који су још живи или имају потомке. И морају се исричати догађаји који се налазе изван људске историје Света...

Ћутање о Голом трајало је пуне четири деценије. Али то није било тек неко обично мучање, него четрдесетогодишње скривање голооточког злочина. Гласине да је на Голом затрta совјетска пета колона и да је тамо изведен обрачун између два крила КПЈ напросто нису тачне. Страдалници на Голом у огромној већини били су етички беспрекорни југословенски родољуби осуђени због вербалног деликта, то јест – невини. Тако се може рећи да је још на

Голом сломљена кичма Југославије. Од овог ударца изнутра држава Јужних Словена више се никада није сасвим опоравила. Организатори и идеолози Логора на Голом отоку били су први људи титоизма, а иста група учествовала је и у великој пљачки државне имовине. Афера је заташкана међусобним додељивањем скупих ордена. Прљава позадина злочина изађе на видело кад-тад, обично са великим закашњењем. Тако испада да је под велом идеолошке борбе и обрачуна са (измишљеним) непријатељима вршена обична отимачина и бесрамна пљачка. Вечито гладни нису успели да се насите. Вечито жедни нису успели да се налочу. Бекство из беде и сиротиње не бира средства. Прерушава се у разна одела и униформе, на лице навлачи циничне маске... Последња истина је најболнија: жртве су биле непотребне и узалудне. Злочинци нису кажњени... Па и да су кажњени, мала је то опомена за нове гладне и жедне очи које вребају из мрака...

ЈЕДАН ДАН ДОБРИВОЈА ПОП-ТАСИЋА. Тражећи нешто друго, у једној својој свесци нашао сам белешку о ујаку, уписану 22. новембра 1985. године. Приметио сам да ми је опет неко испремештао ствари, ситнице, писаћи прибор. То ми се одавно дешава и непрестано понавља. Затичем трагове нечијег тајног присуства, неког непожељног, туђег читаоца, који упорно завирује у моје записе, који кришом чита моје најискреније исповести. *Ко би помогао бићии? – питам се. – Није ваљда Онај чије се име не спомиње?! Заштито би Неспоменко могао бићии заинтересован за моје мушине предосећаје и недомишљене слушање?*

Осећам се одговорним и желим да наишћем и нешћито о ујаку Добривоју. Иако чињенице које знам нису довољне ни за крајћку причу. Ова искрена одлука и конкретан рад на прикуиљању зраће, можда ће касније, у будућности, обезбедићии довољно материјала. Неоиходно је иоиражићии ујаков досије на Технолоцком факултећииу, у седишћииу УДБ-е, у архиви СКОЈ-а и КПЈ, свуда где је боравио, учио, сћудирао, радио, био учлањен... Породични ресћекћии кочи ме и заусћавља. Шћта је било – било је! Да „ујединим” оба ујака у једну личносћии?! Заштито оћивараћии сћтаре ране које су једва некако зацељене?! Породични шћаићии оћећии се залеће из сенки. Морам се борићии проћив шћога... Очева личносћии и мајчина иородица – шћо су шћеме. Оћтац, као иролеићер, човек без својине, бескућник, сироче које није заћамћило мајку, много касније – енергћичан, шћолован човек, али без корена, искорењен и скоро без икога блиског на свећииу. И мајчина многобројна иородица, ирава галерија занимљивих ликова, са којима сам био у вези, многе добро иознавао... Али ујак Добривоје! Са њим сам шћек хћиео, озбиљно, да разгћоварам о свему, иа и о Голом оћкоу... Сада је ујак шћако

сїрацно болесїан, нейокреїан, їецко и нераззовеїно зовори, да се вище ничему не мозу надаїи. Чак се їосїавља и їїїање: да ли је боље да је већ... незо овако, само да се їецко мучи до судњега часа?!...

Читајући Солжењицина, покушавао сам да реконструишем један ујаков дан на Голом. Један дан Ивана Денисовича Шухова. И један дан Добривоја (Димитрија) Поп-Тасића. Шухов се борио против мраза од минус 30 степени. Ујак се борио против врућинчине од плус 40 степени. Шухов је имао промрзLINE, а ујак опекотине. Шухов је радио у тајги, вукао балване, зидао зидове хале блоковима од шљаке... Ујак је туцао камен на дневној врелини, товарио на трагач и премештао га с гомиле на гомилу... Посао Ивана Денисовича имао је неког смисла, имао је почетак и крај, та проклетата хала служиће нечему. Ујаков посао није имао никакав смисао, осим да измучи и да сломи логораша. Шухов није морао да цинкари своје сапатнике, није морао, сем ако није хтео, да откуцава остале заточенике. Ујак је морао да дâ свој прилог, своју дневну порцију лажи, како би процес ревидирања несметано напредовао... А шта им је било слично, шта једнако? Били су прљави и одрпани обојица; носили су туђе дроњке, прљаве рите увезане узицама и канапом. Били су гладни обојица, толико гладни и жедни да су одавно на то огуглали. Опрљени мразом и сунцем изгубили су свој пређашњи људски лик. Постали су неко други – само туђе име и број. Бројни претреси, прозивке, пребројавања, провере, саслушања, дневна и ноћна доза тортуре... Шухов!... Овде!... Поп-Тасић!... Овде!... Шухов! Поп-Тасић!... Овде!...

У логору су сви пушили, није било изузетака. Ујак (на слободи) никада није запалио цигару. Али тамо, на Голом? Гледао је, ко бајаги, равнодушно, поред чувара, јер они нису волели да осуђеници зуре у њих, и лепо је видео како се после сваког дима (чувар је, замишљен, ретко повлачио) кретала ивица црвеног пепела по цигарети, видео је како се скраћује и примиче муштиккли. Нагађао је у себи колики би овај пикавац могао бити. Вуче, животиња, намерно повлачи до краја! Онда би чувар вешто ударио длановима, и пикавац би одлетео далеко у камењар (у снег). Најближи логораш ступио би се да спасе и сачува ту трунчицу дувана. Или би надмени чувар, када би био добре воље, понудио осуђенику да допуши остатак цигарете на муштиккли. То је био велики дар. Логораш је могао да сматра да му је тај дан срећан. Да је добро прошао. Издржао муклу тежину дугог дана на Голом (у тајги). И повукао, дубоко до дна плућа, љути дим с лепо изрезбарене и филиграном украшене чуварске муштиккле израђене од ружиног дрвета...

Претреси су били изненадни и сурови. Понекад су тражили неко писмо које је, наводно, неки заточеник спремио и желео да протури напоље преко слободног грађанина или поткупљеног иследника. Писма су логорашима строго била забрањена. – Ако ћеш код сваког писмо да тражиш – вајкао се у себи Иван-Добри, – До ручка ћеш нас слатко намрцварити... Логораша широм архипелага ГУЛАГ, као и они са малог каменог јадранског острва, нису имали никаква људска права. Како је то могуће?! Па то није хумано!... Одговор је прост: они нису ни узимани за људска бића. Друга ствар: нигде, званично, нису били евидентирани. Спискови осуђеника, па чак ни оних који су стрељани или умрли на Голум, никада нису објављени. Како? Па зар логораша сами нису памтили? Памтили су, али никоме нису рекли. Свога сећања плашили су се као самог врага. Ако памтиш, имаћеш шта да откуцаш. Ако чувар жели, признаћеш му и кад си мајку за сису ујео. А ако си заборавио, излапео, онда немаш ни шта да признаш. И тако ћеш се, можда, спасти. Можда... Ниједна међународна организација није никада тражила да се поштују људска права логораша на архипелагу иза поларног круга. Нико није веровао да тамо има живих људи. Ако је и било, то се давно смрзло... На Голум, такође, није било људи. То острво је сам голи камен, без иједног дрвета и, званично, ненасељено. Ако тамо залута понеки рибар док се не смири бура или понеки бродоломник, то се не рачуна. Та стена није погодна за живот, нема извора питке воде и шта би тамо тражили људи... Тачно је да није било људи. Логораша ни сами себе нису сматрали људским бићима. Бивши људи, разљуђена бића, тако некако гледају на себе...

Било је невероватних случајева у ГУЛАГ-у, на пример Сењка Кљовшин. Још 41. доспео у ропство, бежао, уловили га и стрпали у Бухенвалд. У нацистичком концлагеру чудом је остао жив, а сад у ГУЛАГ-у издржава казну тихо. Миран, загледан некуд у себе, прави филозоф. – *Ако се залећеш*, – каже Сењка, – *пројашћеш*. – *То је тачно. Стењи и тпрули!* – *Ако им се супросишавиш – сломиће те...* Има Стењка (онај који тихо стење) право. Не ваља се бунити. Буди миран, слушај, не издвајај се, не мисли, онда имаш (малу) шансу да преживиш, да истрајеш. Ово нема смисла, али је сасвим тачно. У логору не тражи смисао. Ако га напољу ниси нашао, него си доспео у Велику жицу, овде нема логике. Овде не важе никакви закони. Закони физике не служе ничему. Ноћ у логору на плус 30 степени, камен се усијао и не охлади се до зоре или на минус 40 када пуцају сибирски пањеви, више нагиње метафизици. Онда се појединим мученицима отварају нови Светови. До јутра се смрзну, полуде или открију тајну

Свемира. Највећи логорски услови знали су много; експерименти-ма у својим главама, без копејке-паре трошка, сасвим бесплатно истраживали су тајне бескраја. Држали су у памети и многа друга открића. Само што нису имали коме да их предају. Док су се обични логораши трудили да не мисле. То је Шухову често успевало на крају дана. Чинило му се као да више ниједне мисли у глави нема. Он се више ничега не присећа, ни о чему не брине; двеста грама проје здипио је у кухињи и то га је усрећило. 200 грама хлеба за једну, лепу, ноћну, додатну вечерицу. 200 грама управља животом, мудровао је Шухов-Ујков пре него што је утонуо у сан...

ЧУДА. Кад боље погледаш логор је као нека врста друштвеног регретium mobila. Организација у Жици тако је мудро устројена да руководство уопште не гине од посла, па чак не мора ни да тера логораше, не мора да прља руке. Него логораши, лепо, с вољом и са разумевањем, терају сами себе. Добровољно, за 100 грама, за 200 грама, прилично јефтино и Управи се то „исплати”. Ем чувари опуштени, одморни, ем осуђеници у најбољем реду... Знате ону анегдоту о Совјетској власти? Не знате? А, да, схватам, знате, али је забрањено да је препричавате. Како оно беше? Сухову се учинило да је подне, погледао је у Сунце, па лануо: – Мора да је 12 сати! – Није, него један! – одвали капетан. – Ако је у зениту, онда је 12, а не један... – Ако преваљује, онда је баш 1, а не 12! – одазва се капетан. – Како то? Деда ме учио да је Сунце у зениту о ручку! – Твој деда није чуо за декрет. Изашао је декрет да је Сунце у највишој тачки тачно у један сат. – Чији декрет? – не одоле Шухов да пита. – Декрет Совјетске власти! – прозбори поносито капетан... Може се рећи да је и Шухов овде одлично прошао: сазнао је колико је велика и јака Совјетска власт (па она контролише и време!), а није добио по носу. Савршено!... Ујак је, на доласку, држао до себе, јуначио се, гледао да некако издржи све недаће. Онда је дошао до прости рачунице (ипак је он био студент Техничког факултета): – Ако не потпишеш – дрвени капут! (У преводу: мртвачки сандук, јутена врећа, цак, како год.) – А ако потпишеш, још ћеш мало поживети! И потписао је. Скратио и своје муке и посао иследника. Мудар је био мој ујак. Тако млад, а тако зрео? Сазрео је, додуше, за једну ноћ, још у београдској тамници, када је приведен и саслушан. У путу ка Голом већ је био прави мудрац који разуме цео Свет, а од Света не тражи ништа заузврат... Кад се са „Пунта” искрцао на Голи ујак је био млад, тек напунио 20 година, још пун знања, елана, заноса Великим Идејама. Онда је дошло време да се није могао сетити какав је био кад је дошао. Млад? Здрав? Леп? Све те речи у глави звучале су му празно, изгубиле су значење. Није могао да се сети њиховог

правог значења, ма колико се напрезао. Био је осуђеник на Голом од како зна за себе. И никада се свог ропства неће отрести, опрати. А Голи постоји од почетка Света. Толико је дуго и тешко ујаково ропство. Није могао да замисли какав ће бити кад изађе. Пре свега, треба да дочека тај час изласка који стоји бесконачно далеко. И не приближава се. – У логору дани врло брзо пролазе! Чудо једно како лете, како се роје! Али рок се не помиче, никако. Казна се уопште не смањује!... То је један од бројних логорских парадокса: парадокс о времену. Има и других. На пример: парадокс о простору. – Колико год да је велики и простран бокс за спавање, у њега увек можеш сместити још једног логораша!... Простор на Голом није издржао, почео је да се повија, увија у себе, на крају се завезао у Мебијусов чвор! То звучи апстрактно, али на Голом ништа није апстрактно, све је реално, видљиво и оштрих, тврдих ивица. Те тако, логораш који разуме Мебијусове теореме лакше подноси туцање камена и бесомучну трку са трагачем, са и без тоvara. Чуvari на Голом, а тек они са Архи-Пелага, нису ни знали, а били су претече театра апсурда. На пример. Чувар наређује да се трагач боље натовари и мисли у себи: – Неће издржати. Пашће. А кад падне, ја ћу га... – Издржљиво псето издајничко, види ти њега!... – Натовари још. Натовари боље!... На крају дана кажњеници су вукли трагаче који су били дупло тежи и већи, заправо толико велики, огромни, већи од самих логораша-трагача, тако да се, иза гомиле врелог камења, они нису ни видели. Али су и даље вукли. Како су вукли? Како су издржали? Па, тако што су били праведници лажно оптужени и лажно осуђени. Чувар је гледао, био је толико туп од свега, да није хтео да види. А и да је видео, шта је могао да каже капетану?! Ништа... А лепо је видео како трагач лебди, а оне две мрцине само благо придржавају ручке... Једино тако, постајући свеци, чинећи чуда на пакленој припечи, заточеници су успевали да испуне прекомерне, чудовишне, фантастичне норме. Код најгорег, најлуђег чувара неког Перковића (из Перковића) почела су се свакодневно догађати чуда. Његова бригада одбацила је дрвене трагаче и голим рукама пребацивала камена брда с једног места на друго. Тамо где Перковић покаже прстом. Стенчуге, веће од чамца, прави камени бродови, пловиле су каменим хоризонтом Голог, час са истока на запад, час са југа на север. Последњег дана Перковићеве службе уздужни профил Голог променио се за неколико степени и то су некакви докони геометри приметили. На њиховим снимцима лепо се видело да је Голи поприлично окрњен. Поведена је унутрашња, строго контролисана, истрага. Утврђено је да је Перковић прекорачио овлашћења чувара и да је својој бригади задавао немогуће задатке.

Крстацу. Била је година 1954. Ја се ничега не сећам, био сам превише мали да бих ишта упамтио... Пар година касније наши родитељи имали су обичај да нас, за време летњих ферија, воде на вишедневне екскурзије по Југославији. Отприлике под оном паролом: „Упознај домовину да би је више волео!” Путовали смо три или четири пута и стигли до Охридског језера, Ђерапапа, Суботице и Палића, Сарајева, Илице и врела Босне, Бледа и Постојинске пећине. Отац би лаконски узвикнуо: „На пут, па мисли!” И ми смо радо полазили за њим. У то доба није се ни могао испланирати сваки детаљ пута. Нешто се импровизовало, нешто ризиковало, а остатак препуштао Случају. Стигавши у неки град, на пример Сплит, потражили бисмо преноћиште код станодаваца који су сачекивали сваки воз пристигао са копна. Пошто бисмо сместили ствари, кретали бисмо у упознавање града. Дуга шетња обухватила је пењање на Маријан и посету стадиону ФК „Хајдук” на Пољуду... После пар дана укрцали смо се на путнички брод „Партизанка” и кренули морем, ка Ријечи. Брод се љуљао и свеже офарбана палуба смрдела, па смо успут патили од морске болести (повраћали као грлице). Али све у свему, добро смо се проводили. И ништа није могло да помути наше добро расположење... Једног сјајног, сунчаног јутра обрели смо се у Кварнерском заливу, подно Велебита. Отац је ставио своје наочаре на нос и пажљиво проучавао велику и компликовану географску карту Југославије. Баш кад смо пролазили поред једног пустиг, каменитог острва, отац покуша да постави некакво, недоречено питање: „Да није оно...?” „*Ћуши, човече!*” „*Ма, да није тамо Добривоје...?*” „*Ћуши, човече, језик ђрегрисао!*” Наша „Партизанка” као да је пратила некадашњи траг брода „Пунат”, који је, са ујаком на палуби, испловљавао из луке на Голом отоку и хватао правац према ријечкој луци. Отац је најзад схватио да треба ћутати, а ћутање о Голом било је тек започето, још тако младо и потпуно неупућено у суштину ствари... Касније сам ја сам вребао погодни тренутак да заподенем с ујаком разговор о Голом. Већ се о томе прилично писало и беседило. Ишашле су књиге Антонија Исаковића, Данила Киша, Јовице Аћина и многе друге, а размере голооточке трагедије ни изблиза нису сагледане, па онда ни представљене на оригиналан, уметнички начин... Нешто је само натукнуто, нешто казано, али као да опет, и још увек, није речено ни све, ни оно најбитније. Обратио сам се академику Михаиловићу лично, а он ме је, једном дописном картом, упутио на исту ону страницу 428 у његовој књизи *Голу оћок*, где се помиње онај Добривоје Поптасић, наставник, који је, са групом Београђана, радио у вешарни... Толико. Ни речи више... У породичним круговима појавила се

штура прича о ујаковој одисеји. У ствари две кратке приче. Зашто је ујак заглавио на Голи? После рата студенти Технике хранили су се у студентској мензи и то врло скромно. Углавном су, за ручак и вечеру, добијали по парче хлеба намазаног мармеладом, а за ручак ретку *ајирен* супу и мало гершле. Преко пута мензе био је отворен специјални магацин за чланове комитета, чиновнике и официре. Ови су добијали скупу храну, пића, луксузна одела, а студенти амерички сир и загорело млеко у праху, уз обавезну мармеладу која је стизала у картонској буради од 50 килограма из Фабрике „Будимка”, Пожега. У друштву својих колега са факултета, ујак је кроз прозор мензе данима посматрао шта се догађа преко пута, у Дипломатском магацину. Срчући неукусну „опрембато” супу и жваћући смрдљиву гершлу, ујак проговори, узгред, онако, више за себе: „*Њима бисквиџи и маслац, а нама њосна мармелада сваки дан. Јесмо ли се за њо борили?!*” Његов колега и најбољи друг, Федор Мајор, са којим је спремао многе испите, учио ноћима до зоре, а помало био заглаван у његову сестру Јулију Мајор, понови његове речи: „*Право каже Добривоје: њима све, а нама шуйаљ нос до очију. Ма, нисмо се за њо борили! Нисмо за њо џинули!*”... Исте ноћи ујак је био ухапшен и заглавио у Истражно одељење УДБ-е у Главњачи (као и стари комунисти у време Обзнане и *јануарске дикџајуре*). Скоро сто дана нисмо знали где је, шта се догодило с њим. Био је једноставно нестало, распршио се, атомизирао се у светлуцаве честице слане, у ретке пахуље и трепераве, далеке, неубедљиве звезде једне мутне београдске ноћи... Наградно питање: *Ко је издао ујака?*... Одговор је тачан: *Најбољи друг. Бац онај колега са Технолоцкоџ. Бац онај СКОЈ-евац и илеџалац од 41. Бац онај сџуденџи друџи на лисџи, одмах иза ујака. Бац онај весељак и добричина у чију се сесџру ујак њомало загледао. Уз њо и Јеврејин. Оџицао је где њреба. И оџкуцао џиџа ѡреба. Тако је елиминисао конкуренцију, одмах ѡсџао најбољи сџуденџи. Тако је сесџру ослободио недосџојноџ удварача, иако она њо од њеџа није ѡражила...* Морало је да прође много времена (то је она друга, обећана прича) да ујак схвати шта се тачно догодило. Шта је било узрок? Ко је покренуо усев последица? Мало-помало, миц по миц, процесом дедукције, као у анализи шаховске партије, ујак је дошао до свог злотвора. Био је то Феђа. Федор Мајор, звани Феђа. Тај фини, углађени, тихи младић. Миран и лепо васпитан. Окупацију провео у Београду, под заштитом угледне српске породице. Под лажним именом Филип Марковић. Прикључио се тајном покрету младих левичара... После ослобођења у своја документа вратио је право, јеврејско име: Федор Мајор. Био је одан друг. Али нико није савршен. Издао је ујака.

Шта је открио УДБ-и? Поставио им је ујаково питање: „*Јесмо ли се за ово борили?*” Он није смео да (се) пита, али се усудио да откуца најбољег друга. Да је могао да претпостави колико ће бити ујаково страдање због шапатам изговорених пет кратких речи, слабашних речца, на његово уво, тако су били близу, блиски, да то нико не би ни чуо да их Феђа није сам поновио, па разгласио по мензи, по аулама факултета, па, најзад, и у замршеним ходницима мрачне, камене палате УДБ-е (Универзална Државна Безбедност). Колико год да се накнадно кајао, Феђа није могао да намири све своје дугове начињене на ујаков конто. Када је ујак, после голготе на Голом, поново дошао на Факултет, Феђа се иселио у Израел. Са собом је повео и млађу сестру. Није смео да сачека свог најбољег пријатеља... *Увек се нађе ѿнеки Јуда, а Исус је сам и један – мислио је разложно ујак. А ја сам Добривоје, син Димитрија даскала, унук Аџанаса, ѿој Тасе, и ѿраунук Констинѿина, ѿој Кона. Узео сам ново ѿрезиме Пој-Тасић, да сачувам усѿомену да су ѿреци у нашој фамилији, у неколико колена, били свешћеници. То је моја ѿрича. Исѿричаће је неко, ако ја не досѿем...*

Последњи пут ујака сам видео у болници. Доживео је мождани удар, потрефила га кап (која је превршила ујакову чашу, последња капљица не већа од капи росе, тромб, трун, трн, неколико тромбоцита заглављених на погрешном месту начинили су ненадокнадиву штету, организам је престао да функционише, машинерија је трокирала) и опет је страховито патио. Можда то нису биле последице боравка на Голом отоку? И највероватније да нису... Када ме је угледао, препознао ме је и узалуд покушавао да ми нешто каже. Ујаков блистави ум производио је само неповезане, тешко разумљиве гласове. Покушавао је да ми каже да има велике болове и да не може више да издржи ову, још једну, незаслужену казну... *Боли, боли, боли... Не мођу више, не мо-ђу ви-ше...*